

Orosz-Örményországban.

— Egy utazó feljegyzéseiből. —

III.

Ecsmiádzintól Karakilissáig.

Ecsmiádzinban való időzésem alatt egy szolgát adtak nekem, a ki Trapezuntból származott s a kinek valamennyi rokonát alig néhány hónappal előbb a saját szemeláttára mészárolták le a törökök. Őt magát a rejték helyén pusztá véletlenségből nem fedezték fel. Mindennap egész csapatja a törökországi örmény menekülteknek jött a kolostor udvaraiba és a patriarkha ajtaja elé. Várakoztak a szerény könyöradományra, a melyet kaphattak, míg nem helyet jelöltek számukra az orosz-örményországi falvakban, melyek lakossága a róluk való gondoskodásnak terhét nehezen bír, de önként viselte. Könyörgéseikre, hogy a Kaukaszban szabad földet adjanak nekik, azt válaszolta az orosz kormány, hogy Szibériában kaphatnak elég földet.

Nagy csapat gyermek is volt ott, a kiknek szülőit legyilkolták. A kolostor befogadta őket s a katolikosz külön árvaházat építtetett számukra. Az orosz kormány azonban elrendelte az árvaház becsukását, mert iskolával volt egybekötve, a nemzeti örmény iskolák pedig szigorúan elvannak tiltva s a már meglevők legnagyobb részét is bezáratták.

* * *

Ecsmiádzinból meglátogattam azt a helyet, a mely minden örmény előtt ma is legdrágább élő emléke a dicső multnak: a régi Bagratida-székvárosnak, Áninak romjait a sirák-i fensikon. Az évszak arra kényszerített, hogy kerülő utat válasszak Alexandropolon át, a mi százhetven kilométerre, harmadfél napra hosszabbította meg az egyébként valamivel rövidebb utat. Voltaképen az volt a tervem, hogy lóháton utazzam, mert az országút Ecsmiádzinnál megszűnik s nekem azt mondták volt, hogy Erivánon túl nehéz szekeren tovább jutni. A kolostorban mégis azt tanácsolták, hogy szekeret használjak s minthogy egy alexandropoli örmény lelkész épen hazatérőben volt a katolikosztól kapott „myron“-nal (szentelt olaj), elhatároztam, hogy az ő társaságában teszem meg az utat.

A szekér azok közé tartozott, a melyeket a Kaukaszban elég különösen „phaëton“-nak neveznek: két útasnak és a kocsisnak való ülőhelylyel, erős rugókkal, visszahajtható félfedéllel és különösen erős szerkezetű tengelylyel és kerekekkel. Négy izmos lovat fog eléje a kocsis, a ki — ámbár szintén örmény — az orosz fuvarosoknak a szokásos kék, az övön alól ránczos kaftánját viseli. Ilyen utazási alkalmatosságokat a Kaukasz vidékén minden nagyobb városban bérelhetni. A ki ismerős a viszonyokkal s tud az emberek nyelvén beszélni, napjára négy-öt rubelért (öt-hat forintért) megkaphatja a phaëton. Igaz, hogy 40—50 rubelért jó lovat lehet vásárolni Alexandropolban s a takarmány is meglehetősen olcsó. A kocsisnak egyébként az úton magának kell gondoskodnia a saját élelmezéséről és a lovainak ellátásáról. S nagy köszönettel veszi, ha útközben, a mint mi tettük, kenyeret, bort és tojást adnak neki.

Kora hajnalban kellett volna elindulnunk. Azonban már jó magasan járt a nap, mire befejeztük az előkészületeinket, elcsomagoltuk azt a sok enni- és innivalót, a mivel a kolostorban rólunk gondoskodtak s elvégeztük az egyes czellákban bucsulátogatásainkat. A lelkész beült az utazó kocsinkba; engem még elkísértek a szerzetes atyák közül ketten jó darabig ecsmiádzini fogatjukkal.

Kirobogtunk a kolostor kapuján Örményország derült, ragyogó tavaszába, Vághársábád falún át. Mintegy iránytűnk volt északnyugatnak az Árákádz örök hó fedte, többszö-
rösen csúcszott orma. Bármerre tekintett a szem, minden élt, zöldelt és virult a hótető lábainál elnyuló téres rónaságon. Ezernyi patakban rohant tova a víz, melyet a meleg nap a magasból, a fehér télből elővarázsolt; igavonó ökörfogatokat lehetett látni, a melyekkel hosszú vónalakban törték fel a fényes fekete földet az örmény parasztok. Viruló barackfaligetek s a tavasz első zöldjében pompázó karcsú jegenyék szegélyezték az utat. Talán még soha nem lélegzettem olyan balzsamos levegőt, mint ezen a napsugaras délelőttön, vidám madárdalnak s a tavaszi vizek halk csobogásának közepette az Araxes síkján.

Ütött az elválás órája. Kiszálltunk a kocsiból s itteni szokás szerint háromszor arczon csókoltuk egymást, aztán átültem a lelkészhez, a kinek mostantól kezdve napokon át útítársamnak kell vala lennie, mert úgy állapotunk meg, hogy Alexandropolból Áni romjaihoz is el fog kísérni. Két szerzetes-barátom visszafordult szekérével a kolostor felé, a kocsisunk pedig meggyorsította a lovak ügetését, hogy alkonyatig elérhessük kiszemelt éjjeli szállásunkat, Karakilissa falút.

Egy órai erős hajtás után észrevettem, hogy megváltozott a talaj jellege. Az út emelkedni kezdett s mind dőcögösebbé lett; megszűnt a földnek művelése mindkét oldalán; közeledtünk az Árákádzhoz s az óriási láva tömegei által elborított vidékhez. Valóban csodálatos képződés ez a hegy. Kialudt vulkán, de nem olyan, mint az Ararát és szomszédai vagy a legtöbb kráterhegy, nincs többé-kevésbé hegyes kúpalakja. Hosszú sora előtt az évezredeknek ezen a helyen forró lávatömeg omlott ki roppant tömegben a föld mélyéből. Ezek a tömegek előbb szétömlöttek, majd megmerevedtek, de a mélységből folyvást újabb és újabb lávaáram hatolt reájuk, úgy, hogy lassanként paizsalakú lapos, de mégis több mint négyezer méternyi magasságú hegy halmozódott fel.

Ez az oka annak, hogy az Árákádz nem tesz reánk imponáló benyomást, eltekintve a meredélyes csúcsától, a

mely négy óriási orommá van szétszakadva s örök hó által borítva. Lapos oldalai nem állanak semmi egyébből, mint megmerevedett, részben már szét is mállott lávaáramoknak roppant tömkelegéből. Eme tömegeknek alsó részén, a hegycsúcs keletén és délkeletén vonul végig az út Ecsmiádzinból Alexandropolig.

Az Árákádztól kelet felé kisebb, de igen meredek hegy emelkedik, voltaképen csak hatalmas, déli oldalán beomlott krátergyűrű, az Ara-Issa. Belőle is hatalmas lávatömegek szakadtak ki s az Árákádz lávájával egyesültek a hegynek mindkét oldalán, úgy, hogy az út mint egy lapos nyergen megy át közöttük. Több óráig ügettünk ezen a nyergen; balról az Árákádz szakadozott hótetője, jobbról az Ara-Issának szürkés-fekete, komor körfala, melynek szakadékán át jól ki lehetett venni a krátertölcsér fenekét.

Érdekes kép tárult elénk az útról egy mély és széles völgymedenczébe, melyet az Árákádzról leomló vizek vájtak a lávatalajban. A fenekén s lejtőin nagy falú feküdt, híres bortermelő hely, a hol a meredek hegyoldalokat égetően sütő nap kitünő szőlőt érlel meg. Utitársam vásárolt is itt jókora nagyságú, borral teletöltött tömlőt, a melyet lábaink elé helyeztünk a kocsiban. Mind rosszabbá lett eközben a sok kanyarulattal fel és lehajló út. Olykor minden úttest és oldalárkok nélkül neki vágott a meztelen lávatalajnak, úgy hogy a kocsi minden izben recsegni-roppogni kezdett s a rugókon ide-oda himbálózott, mint tengeren a vihar által korbácsolt hajó. Huszszor is kitettem az egyik lábomat, hogy a már-már elkerülhetlennek látszó felfordulás esetében idején kiugorhassak. Nem történt azonban semmi, s végre is egyébnemű bajba kerekedtünk, a melyről alább fogok megemlékezni.

Több izben megpihentünk, különösen a hol érdekes régi egyházi építmények kerültek útunkba, sajnos, majdnem kivétel nélkül romokban vagy dűledező-félben. Legszébb volt ezek közt az egykori Ágánávánkh kolostor ezeréves összedőlt temploma az Ara-Issa lábánál, régi lávaáram tetején közvetlenül a kráter alatt. Midőn a kocsink megállott a templomnak alacsony paraszt házikók közt fekvő vörös faragványokkal ékesített főkapuja előtt,

az útitársam egy asszonytól aludtтеjet kért, hogy a templom megszemlélése előtt kissé felüdütsük magunkat. Csakhamar hoztak is egy tállal; de hogyan együnk belőle? Mert a kanál ezeken a félreeső hegyi vidékeken ismeretlen valami. Kisegített a magunkkal hozott sütemény, a „lávás.“ Egy letört darabot lapátszerűen összehajtunk, kimerjük vele apránként az aludtтеjet s a rögtönzött kanalat tartalmával együtt megeszszük. Nem tagadhatni, hogy jó oldalai is vannak ennek a rendszernek. Egyébként az aludtтеj jó kövér, kissé zöldes volt. A parasztasszony csak vonakodva fogadott el érte egy pénzdarabot; aztán haza sietett s nagy csomó „lávás“-t hozott, úgy hogy nagy készletünk daczára magunkkal kellett vinnünk az útra az ő ajándékát is.

Az egész ország tele van az ágáthavánkhi templomhoz hasonló, romokban heverő építészeti emlékekkel, melyek jobbára a IX—XIII-ik századokban keletkeztek. Nem messze Ágáthavánktól, valóságos sivatagában a látatörmelékeknek fekszik Muni falú, szent György híres bucsújáró templomával s részben még fennálló kolostorával, a melyben ez idő szerint csak egyetlen egy agg szerzetes lakik. Szerzetesi élet a szónak régi egyházi értelmében ma már alig is van Orosz-Örményország területén. Az egyetlen népes kolostor Ecsmiádzin; de az ottani szerzetesek voltaképen nem is élnek kolostori életet. Ecsmiádzin székhelye az örmény egyházkormányzatnak s központja az egész nemzet vallási és általában véve szellemi törekvéseinek; s ebben a szervezetben határozottan megjelölt állása és feladata van a kolostori konvent minden tagjának. A zsinatnak, mely az örmény egyházat kormányozza — a patriarcha elnöklésével s az orosz kormány által kinevezett procurator közreműködése mellett — állandó székhelye Ecsmiádzin. A lehetőség szerint minden jelentékenyebb állást az egyházban ecsmiádziniakkal töltenek be, a kik itt előbb mint egyszerű szerzetesek, majd mint archidiaconusok és vártábédek kitűnő iskolázásban részesülnek.

Látogatott hely Seván is, száműzetési helye a megrendszabályozott papoknak. A többi kolostort, a mennyiben nem döltek még össze, jobbára csak egy-két szerzetes

lakja, hogy a megszentelt helyek ne pusztuljanak teljesen el. Török-Örményországban nagyobb számmal vannak még a régi módon lakott kolostorok. Hajdan egész Örményország tele volt szerzetes-házakkal, a mint ezt a romoknak maig fenmaradt „vánkh“ (kolostor) elnevezése is tanúsítja.

* * *

A kocsisunk úgy számított, hogy két órával Ágathá-vánkh elhagyása után, az éj beálltával Karakilissába érkezünk, a hol szállója van az utasoknak, „táchtá“-val az alvásra s számovárral a theakészítésre. Az út valamivel járhatóbbá lett, sőt egy idő múlva valóságos műút jellegét öltötte magára, ott, a hol töltés és ivezett kőút segítségével az Árákádzról leomló folyón kellett átmennie. A folyó azonban, sajnos, néhány nap előtt részben megváltoztatta az ágyat s mintegy száz lépésnyire a hidtól mély hézagot szakított a töltésbe. Ezen rohant tova a víz, míg a hidnak ivezetei alatt magasra halmozott kötörmeléken kívül semmit sem lehetett látni. Kocsisunk letért az úttöltésről s úgy gondolta, hogy kevéssel a híd alatt oly helyre talál, a hol könnyen át fogunk mehetni.

Nem így történt. Alig jutottak lovaink a kocsival a víz közepe tájáig, sebes áram fogott körül. A kocsis ülésébe kellett fogóznunk, hogy ki ne essünk. Egyszerre megállottak a lovak s semmi áron sem voltak továbbmenésre rákényszeríthetők. Nyugtalankodni kezdtek, reszkettek; az egyik már majdnem el is szakadt a kocsitól. Helyzetünk fölötte válságossá lett, az áram minden pillanatban feldönthette a kocsit s a mélységbe sodorhatott mindnyájunkat lovastól és málhástól együtt. Aggodalom fogta el a kocsist. Az a terve látszott egyedül megvalósíthatónak, hogy mindenek előtt magunkat és a lovakat mentjük meg. A felszólítására kész voltam hozzálátni a mentéshez. Rávettem magamat a kiszabadult lóra, megragadtam a hámját s a part felé hajtottam. A szegény pára alkalmasint valamely üregbe lépett, egyszerre összeroskadt s én vele együtt a vízbe estem. Igaz, hogy csak pár méternyire voltunk még a parttól, de nem is sejthet-

tem, hogy nagy nehezen fölkapaszkodván, milyen mélységbe jutok a legközelebbi lépésemmel. Kezembem tartva a ló vezetékét, néhány nagy kő segítségével, a melyek a part meredek falából kiállottak, végre mégis szárazra jutottunk.

Ezalatt a kocsis és lelkész útitársam folyvást keresztet vetettek a kocsiban. A látottak után nem volt kedvük a lovakkal próbálkozni meg. Az izmos kocsis levetkőzött, vállára vette nehéz bőröndömet s szerencsésen partra hozta. A lelkész követte a példáját; majd ismét visszatért a járműhöz a kocsis s egyik csomagot a másik után dobta ki a partra. Aztán a lóra vetette magát, hogy a legközelebbi falúból segítséget hozzon; mielőtt még a hideg áradatban álló másik három ló erejét vesztí vagy a kocsi felborul.

Eközben leszállt az alkony s erősen lehült a levegő. Bőrig ázva meglehetősen biztosra vehettem a kaukazi váltólázatot. Felnyitottam a bőröndöt, tetőtől-talpig átöltöztem, aztán a kelő hold fényénél türelmesen várokoltam a lelkészszel együtt a kocsis visszatérésére.

Egy óra múlva megjött a segítség. A kocsis magával hozott egy parasztot két bivallal s erős hosszú kötéllel, melyet a szekér köré csavartak. Az óriási erejű állatoknak a lovakkal együtt ötször kellett neki iramodniok, a míg kimozdithatták s partra huzhatták a kocsit, melynek semmi baja sem esett. Alkalmasint régen darabokra tört volna már, ha az egyik kereke nem akadt volna fenn a folyó mélyében fekvő nagy kövek között.

A paraszt egy rubelt kapott a segélynyújtásért s távozott a bivalaival, mi pedig arról tanácskoztunk, hogy vajjon keressük-e azonnal fel a legközelebbi falút, vagy pedig tovább haladjunk a mintegy két órányira levő Karakilissába. Kocsisunk az utóbbit ajánlotta s mi megfogadtuk a tanácsát. Volt még nálam egy palaczk eriváni erős vörös bor; belevegyitettem a tábori üvegemben hozott cognac utolsó maradványát s megosztottam hármunk között, hogy elejét vegyem a meghülés rossz következtetésé-

nek. A kocsis utóbb váltig erősítette, hogy ez az ital óvta meg a láztól; én azonban úgy vélem, hogy nagyobb szerepe volt az egészségünk megóvásában annak a jókora chinin-adagnak, melyet lefekvés előtt bevettünk.

A negyedik közlemény jövő fizetünkben.

Dr. Molnár Antal.

Az ősmagyarok Örményországban.

Lukácsi Kristóf állítása, hogy a magyarok egykor Örményországban laktak, fényesen bebizonyul. Ime én is járulok hozzá egy újabb adattal, mely Sophus Bugge norvég egyetemi tanár „Lykische Studien I.“ (Christiania, i Kommission hos Jacob Dybwad 1897) 73. oldalán olvasható. Azt mondja Bugge: „Eg e g h e á c z h az örményben nem áll egyedül. Az örmény nyelvben sok helynév van, mely ‚város‘ vagy ‚falú‘, vagy ‚völgy‘, ‚hegy‘, ‚kastély‘ jelentésű főnév mellett többesszámú birtokos-esetben áll. Így H á j o c z h c z o r Chorenei Mózesnél, Nagy Örményország egyik megyéje, V á s z b u r á g á n tartományban = Örmények völgye, l e á r n K e g h m á n c z h Chor. Mózes II. 53. (Szongott Kristóf jeles Chorenei-fordításában 145 oldal) megye Perzsia határán = g y a p j ú h e g y ; h á c z h e g á c z h khiugh = Kőrösfalú (v. ö. a magyarban Kis-Kőrös, Nagy-Kőrös), Á g h v á n i c z h p e r t = Álbánvár és a mi ránk nézve a legfontosabb: M á d s á r á c z h k i u g h = Magyarfalva.“ „Nagyon sok ilyen név van Indsiánnál“ mondja tovább Bugge.

Valamint a sok Örményes helynév hazánkban, bizonyítja, hogy e haza földjén örmények régebben is laktak, úgy a M á d s á r á c z h k i u g h = Magyarfalva megőrizte az örmény földön a régi magyarok emlékét.

Dr. Patrubány Lukács.

Az árdsesi örmények eredete.

Tudva van, az „Armenia“ is többször említette, hogy Ardses Romániában eredetileg örmény helynév, s az árdsesi templom, Románia legszebb és legrégebb műemléke, melyben örmény felírás is van, eredetileg örmény templom volt. Kétségtelen, hogy az örmények régebben laktak Románia e részében, mint a románok. Az örmény települések nagyon régi időre mennek vissza, és ilyen gazdag örmény telep volt Árdses is.

Bugge Lykische Studien I. 75 szerint „Αρδισσα“ változata „Αρδισσα“ (Ptolomaeus) a Vántó egy része, az örmény Árcses-ről van elnevezve, a honnan Árcsésá-hovid = Árcsés-völgy (Hübschmann, Armenische Grammatik I. 404). Világos ebből, hogy a romániai árdsesi örmények vándorvidéki örmény települők voltak.

Dr. Patrubány Lukács.

Az ember.

(A „növények élete“ című mű olvasása közben)

„Hah, iszonyu, mi lett már ma
Az ember, e hitvány féreg!
Önhittségben oly nagy, hogy im:
E sárgómbön nem is fér meg!

Ép, mint hajdan, a gigások,
Ostromolja már az eget,
S téged, Isten, teremtőjét,
Trónfosztással is fenyeget!

Oh, nem lehet messze, távol
Istennek boszuló napja,
Melyen ezt a „gögös semmit“
Egy nagy mennykővel lecsapja“!

Ily beszéd gyakori mostan:
S furesa vón, ha ez mind igaz;
Hogy az ember, Istenműve,
Mind oly „hitvány” mind olyan „gaz”.

Dehogy van ez, dehogy van így!
Hisz’ Istentől jött a szikra,
Mely kutatva, ront, meg alkot,
Behatván minden titokba.

És ezt látva, a nagy Istent
Nem harag, de öröm éri:
Hogy a parány az emberbe,
Mit ő lehelte gyermekébe,
Még a porban is isteni!

*

Valódi tudomány, igen!
Bizton az Istenhez vezet;
A butaság s a bűn csupán
Mer fogni ellene kezét!

Józsa János.

Az örmény lapirodalom története.

— Arthur Leist: „Litterarische Skizzen.” —

Az örmény nép műveltebb elemei rendkívül nagy szükségét érezték egy oly lapnak, mely a belletristikai irányt képviselné, ép ezért egy gazdag és művelt konstantinápolyi örményekből álló társaság tetemes pénzüsszeget ajánlott fel a bécsi mechitharistáknak oly célból, hogy egy szépirodalmi lapot szerkesztszenek; a mechitharisták e megbízásuknak eleget téve 1858-ban megindítják az újabb európai sajtó legfinomabb izléseit is teljes mértékben kielégítő első örmény szépirodalmi havi folyóiratot: az „Európá“-t. E lap megjelenése előtt négy évvel még keletkezett két örmény újság; mindkettő Konstantinápolyban. Az egyiknek czime „Noján Ághávni” (Noe galambja) volt, melyet két örmény ifjú Mároszián és Ábro szerkesztettek; mindketten a portánál tolmácsként voltak

alkalmazva, s így bő alkalmuk volt lapjuk olvasóival mindig a legújabb és legmegbízhatóbb tudósításokat közölni. A másik lap a még most is fennálló „Mászisz“,¹⁾ mely igen hathatósan szolgálta a konstantinápolyi örmények érdekeit, s daczára azon beláthatlan nagy akadályoknak, melyek Törökországban egy ily vállalat ellen irányulnak, életképességének egész a mai korig nem egy tanújelét adta.

Az ötvenes évek vége felé még több más örmény lap látott napvilágot, melyek részint politikával, részint tudománynyal és szépirodalommal foglalkoztak. Ezek közül legnevezetesebb volt a „Másziác Ághávni (Ararát galambja)“ czimű illusztrált havi folyóirat, melyet Párisban három szerzetes alapított; e lap szerkesztését később a híres philologus Ájvázián érsek vette át. Konstantinápolyban alapítottatott a „Muzájk Másziác“ (Ararát muzsái), mely főleg francziából és németből átültetett szépirodalmi közleményeket hozott, valamint a „Meghu Konstantinopolso“ (Konstantinápolyi méh) a kéthetenként megjelenő híres satiricus lap. Ugyancsak az ötvenes évek végén jelent meg egy Mántinián nevű pap szerkesztésében a „Meghu Hájasztáni,“ (Örményországi méh), melynek vezetését a szerkesztő halála után 1862-ben Simoniancz vette át.

Az örmény sajtónak tulajdonképeni virágzási korszaka a 60-as évek végével kezdődik, midőn az örmények egész szellemi élete nagy lendületet vett. Ekkor alapítja Pátkánián Rápháel „Hivszisz“ (Éjszak) czimű lapját, s ugyanekkor látnak napvilágot a „Térunk Hájoczh Áschári“ (Örmény világ helyzete), „Hüsziszáphájl“ (Éjszaki fény), „Lujsz“ (Világosság) és „Árarát“ czimű részint politikai, részint szépirodalmi lapok. 1876-ban alapítja Hovhánneszián Ábgar lapját.

1795-től 1890-ig összesen 151 lap és folyóirat keletkezett, és pedig 60 politikai, 31 szépirodalmi ismeretterjesztő lap, 35 politika-szépirodalmi, 5 pädagogiai, 4 zenei, 5 orvostudományi és egészségtani, 1 jogtudományi, 5 humoristicus és 2 divatlap.

¹⁾ Az Ararát hegynek örmény neve Mászisz.

A jelenleg¹⁾ örmény nyelven megjelenő lapok és folyóiratok jegyzékét, megjelenési helyüket is megnevezve, a következőkben foglalhatjuk össze. Konstantinápolyban: „Árévelk“ (Kelet), a hetenként egyszer megjelenő „Hájrenik“ (A haza) czimű mellékletével, „Punds“ (Bokréta), „Lujsz“ (Világosság) czimű napilapok; „Máaszisz“ (Ararát), „Ávédápér“ (A követ) a protestans missionariusok hivatalos organuma, „Ávédáper Mángáncz“ (Gyermekkövet), „Pjurágèn“ (Forrás), „Purászdán Mángáncz“ (Gyermekkert), „Éndánik“ (A család) hetilapok; „Kidágán Sárzsum“ (Tudományos mozgalom), „Jérgrákund“ (Földgömb), „Mádénátarán Zsoghovértián“ (Népkönyvtár), „Sárzsum“ (Mozgalom) havi folyóiratok. — Smyrnában: „Ársálujsz Árártián“ (Ararát hajnala) napilap és „Árévelián Mámul“ (Keleti sajtó), havi folyóirat. Warnában: a hetenként kétszer francia és örmény nyelven megjelő „Írávunk“ (Jog). Velenczében: „Pázmáveb“ havi folyóirat. Marseilleben a hetenként kétszer megjelenő „Armenia.“ Tiflisben: „Méság“ (A munkás), „Nor Tár“ (Az új időszak) és „Meghu Hájásztáni“ (Armenia méhe) czimű napilapok; „Árczakánk“ (Visszhang) és „Áchpjur“ (A forrás) hetilapok. Ecsmiádzinban: „Árárát“ és „Mángávárdsánocz“ (A nevelő) havi folyóiratok.

László Márton.

A magyarhoni örmény családok geneológiája.

Lapunk szerkesztőjének legújabb munkájáról az „Ethnographia“ (X. évfolyam, 2. füzet. 1899, 240—241 lap.) ezeket írja:

Az „Armenia“ buzgó szerkesztőjének ez a legújabb műve önmagában is becses munkálat. Nagy fáradsággal összehordott nyelvészeti és történeti anyagnak lelkiismer-

¹⁾ Leist ezen érdekes dolgozatát 1886-ban írta; tehát a „jelenleg“ alatt nem 1899-et, hanem 1886 évet kell érteni. Nemsókára adjuk a folyó évben megjelenő lapok jegyzékét is. Szerk.

retes feldolgozása. Minket azonban ezen a helyen különösen azért érdekel, mert hazai néprajzi irodalmunk egyik igen érezhető hiányosságának soká már nem halasztható pótlására nyujt alapos reményeket. Mert habár a hazai örménység már régóta dicséretes szorgalommal dolgozik azon, hogy multját, ősi hazáját, Magyarországra való beköltözését irodalmilag a magyar közönséggel megismertesse, véletlen körülményeknél fogva épen annak a feladatnak megoldásával késlekedik, a melynél — tekintve a magyarságba való beolvadási processus gyorsaságát, — igazán a *periculum in mora* esete forog fenn. Értjük a magyarországi örménység néprajzi leírását, a hagyományok összegyűjtését, melynek sürgösségére pár évvel ezelőtt Herrmann Antal épen Szamosújvárt mutatott rá egy nagy hatást keltett előadásban. Az „Armenia“ minden egyes száma megnyugtató ugyan arra nézve, hogy Szongott Kristóf teljes tudatában van az e téren is első sorban rá váró feladatnak s például Szamosújvárról kiadott monografiájában is több adalékot közöl a hazai örménység etnografiájához, azonban megvalljuk, egy kissé intenzivebb munkásságot szeretnénk látni épen ebben az irányban. Az „Armenia“ talán nyithatna állandó rovatot örmény néprajzi adatok számára, a melyben a különböző hazai örmény telepeken még életben levő népszokások leírását közölhetné. Ezekből lehetne azután egy összefoglaló rendszeres képet összeállítani. Ismételjük: Szongottnak most megjelent műve biztató jel, hogy erre sem kell hosszasan várunk. Az annyira fontos családnevek révén igen sok olyan ér bukkant elő, a mely a néprajzi nyomozásokat nagyon meg fogja könnyíteni, sőt mi több, ha már talán teljesen kiveszett szokásokra, család és társaséleti felfogásokra is rátereli a figyelmet. A magyar hazába települt örménységnek foglalkozási viszonyaira nézve ez a könyv már kész történeti vezérfonal. A szamosújvári, erzsébetvárosi, gyergyószentmiklósi és csikszépvízi anyakönyvekből nagy gonddal összeszedett névadatokhoz járult különösen a szamosújvári kereskedő- és tímártársulatok levéltárainak gazdag anyaga s végül a szóhagyomány, a mit Szongott speciális körülményeinél fogva teljesen kiaknáz-

hatott. Így aztán igen tanulságosan mutathatta be, hogy két század lefolyása alatt az ősrégi keleti hagyományok mily átalakulásokon mentek át a teljesen új viszonyok közé jutott örménységénél. E hagyományok némelyikének ereje, másoknak elgyöngülése, s az új világ fogalmainak, viszonyainak lassankénti térfoglalása igen érdekes folyamatképe a családnevek adatai által megvilágítva. S mindez talán a legnehezebb és legnevezetesebb előmunkálat a magyarországi örménység etnográfijához.¹⁾ (E. L.)

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRÁFIÁJA

Irta: **Szongott Kristóf.**

(Tizedik folytatás.)

Br. Hauer megérkezését tudatja a főispán Deésről és Gáborfi Pál Beszterczéről. — A városi tanács császármadarat, fogolyt és halakat „mélt. obrister Zatzkitől Naszodról expressus által“ rendelt.

Az ő Felsege számára leendő „halasztatást“ Novák Márton „senator vállalta magára. Az ő Felsege konyhája számára szükséges requisitumok aug. 12-én már beszeresttek.“

„A tanács a választott közönséggel arra törekedvén és minden gondoskodását, teljes igyekezetét arra fordítván, hogy ő Felsegeiknek ideérkezésekkel a legnagyobb tiszteletnek megtételében legkisebb fogyatkozás se legyen:“ Jakabfi Kristófot, a majorsori bírót embereivel együtt megbízák, hogy vigyázzon a tüzre; a Kinmajer-féle „lovass-regement obesteréhez expressust“ küldenek egy levéllel, melyben kérik, hogy „a regement-musikás bandáját fáradtságoknak illő jutalma megadása mellett a jövő szombaton est-

¹⁾ „A magyarországi örménység etnographiája“ megírva készen főkönyvben van és ha a jó Isten kedvez egészségemnek, mihelyt befejezem az „Armenia“-ban most folyó nagy munkámnak („Szamosújvár város monográfiája“) közzétételét, rögtön hozzákezek az „ethnographia“ kiadásához.

Szongott Kristóf.

vére küldje ide, maga is személyesen megjelenni méltoztassék.“ A levél így szól:

Mélt. Obester ur! Tiszti tudósításokból értésünkre esett, hogy Urunk Fejedelmünk nagyméltóságú kíséretével együtt aug. 17-én vasárnap ide Szamosújvárra meg fog érkezni. Feltett célunk, hogy ő Felségéhez viseltető szives indulatunkat a bandai muzsikának productiojával is bebizonyítsuk (különbén értésünkre esett az is, hogy a király ő Felsége a musikai hangot nagyon kedveli), azért instálunk a mélt. Obester urnak illő tisztelettel, hogy a ns. regiment egész bandájának a városnak költségén leendő idejövetele iránt méltoztassék oly foganatos rendelést tenni, hogy a banda szombaton délután ide érkezhessék meg. Kötelezzük magunkat arra, hogy a legtisztességesebb intention kívül, a méltóságod által meghatározandó fáradságoknak jutalmát is megadjuk.“ (Vár. lev. 1817—1401 sz.).

Obester Lusintzki Szász-Régenből írja, hogy a banda Szebemből csak 20-án indulhat, azért Kolozsvárról rendelte a város „illő fizetés mellett a legjobb chorust.“

Br. Josika írja, hogy a „saxoniai követ, miniszter Bombelles is jön, tehát ennek szállásáról is legyen gondoskodva; ő Felsége 17-én (szombat) délután 4—5 óra közt megérkezik.“

„Mi szab. kir. szamosújvári Tanács és választott közönség, a Király eő Felségének e városban lett megérkezésekkel bizonyos ajándéknak bemutatásával gratificálni kívánván, a végett tiszt. Kovrik Simon urtól egy auszczugot¹⁾ a császárné Ő Felsége számára megvettünk 5000 frton.“ (Vár. lev. 1817—1408. sz.).

„Annak örökös emlékezetére, hogy a dicsőségesen uralkodó I. Ferencz császár és császárné eő Felségeik ezen szab. kir. Szamosújvár másként Örményvárosban e folyó 1817. esztendő aug. 17-én ezen város közönségének nagy örömeire lett megérkezésekkel az úgynevezett Vizútczában senator Markovits Bogdán és Plácsintár Dávid házánál quartélyt teljes megalégedéssel elfogadni méltoztattak, a választott közönséggel lett egyetértésből és közakarattól elhatározottat, hogy a Vizútcza ezután Királyútczá-

¹⁾ A német Eszeug elrontott alakja, magyarul: evőeszköz, étyszer (kés, villa, kanál).

nak és az új híd királyhídnak neveztessek.“ (Vár. lev. 1817—1471. sz.).

„Ő Felsegeiknek itten lett elfogadások, megszállások, mulatások és ezen királyi város iránt viseltetett kegyes leereszkedésökről készített conceptus a bécsi Magyar Kurirhoz küldetett kinyomatás végett.“ (Vár. lev. 1817—1506. sz.).

Két kérvényt nyújtott be a tanács itt helyt a királynak; egyik a dominiumra vonatkozott. Ebben azt kérték a szamosújváriak, hogy az inscriptionalis idő elteltével maradjon kezökben a dominium; a másik következő:

Sacratissima Caeseo-Regia et apostolica Majestas! 1817. aug. 17. Ea Majestatis Vestrae Sacratissimae Clementia, qua ad felicitatem populorum Suorum procurandam Privilegia a legitimis Regibus collata labefactata etiam restaurare, tanto magis ipso etiam continuo usu roborata, quotidiana teste experientia confirmare benigne dignetur, animata communitas Liberae Regiaeque Civitatis Szamosújvár alias Armenopolis medio supplicis sui Libelli, anno praeterito 1811. per Deputatum suum senatorem D. Adeodatum Markovits Viennam ablegatum e motivis attunc adductis, sustinuerat supplex orare

1-o. *Ut in locum centum millium Rfnorum Bancalium antea inclytis Statibus et Ordinibus magni Principatus Transilvaniae oblatorum summam Triginta Millium Rfnorum, titulo Reluitions duorum onerum, ut pote in quartirizationis militaris et sistendarum praejuncturarum per nos eo, quo Inclytis Statibus et Ordinibus visum fuerit in Schaedis cambialibus semel pro semper administrandam a parte Civitatis nostrae pro sufficienti clementer agnoscere et determinare, ac una nos in Statu nostro privilegiali a Divo Carolo Sexto impetrato, per Mariam Theresiam et Josephum Secundum confirmato ipsoque longaevo usu roborato alterato, hac in parte articulo Diactali per I. Status et Ordines anno 1791 submisso benigne conservare.*

2-o. *Ut in renumerationem recognitae nostrae diuturnae fidelitatis et singularis in promovendo cum emolumento Status Publici commercio, testatae industriae praefatorum Inclytorum Statuum et Ordinum Tranniae articulum in ea parte, qua nos Jure Indigenatus ac Praerogativa Liberae Regiaeque Civitatis donandos esse duxerunt stabilire ac interea quoque Commerciale nostram Civitatem sensu Rescripti Regii anno 1792 die 26 maji editi, in statu quo conservandam benigne determinare dignaretur.*

Prout ad primum demissae nostrae petitionis membrum, dignata fuit Majestas Vra Sacratissima anno praeterito 1813, die 22 8bris sub Nro 2820 clementer resolvere in verbis: Ut ad elargiendam in substrato definitivam Resolutionem Regiam praevis de

summa titulo relictionis per supplicansem Communitatem pendenda cum eadem tractetur, cuius intuitu proinde supplicans Communitas semet ad Regium Gubernium convertendam habeat.

Sacratissima Caesareo-Regia Majestas!

1. Quandoquidem hujus benigne determinati Tractatus exitus nobis hucum usque incertus est, casum proinde in illum, ubi pendenda per hujatem Commerciale Communitatem summa relictionis viribus ejusdem haud competenter defigeretur, praevis Stissimam Vtram Majestatem supplices oramus, ut ex benigna consideratione meritorum in praememorato Libello fuse declaratorum et legitimatum etiam dignetur circa determinationem Excelsi Regii Gubernii in hocde momento edendam benigne determinare, ut eadem, pro suprema decisione Regia Maieitati Vtrae Stissimae submitatur. Quod dum a Clementia Maiestatis Vtrae Smae de genu exoraremus ea quoque ex ratione ad Thronum ejusdem Mtis Vtrae Smae confugere sustinemus.

2. Quod quamvis Deputatio Viennensis, in objecto praememoratorum duorum, inquantizationis scilicet militaris et testandarum praejuncturarum, nec non negotio Domus Praetoralis in rationem J. Comitatus Doboka per Inelytos Status et Ordines Transilvaniae, contra sensum Benigni Decreti Regio Aulici anno 1809 die 29 martii nro 931 editi in gremio nostrae Civitatis commercialis erigi determinatae, per nos ordinata, eo pacto fuerit concessa, ut expensas ejusdem Deputationis privati cives supportent; qui tamen dicta Deputatio in utroque momento pro exoperando Publici bono consequenter avertendis ejusdem insupportabilibus praejudiciis fuisset consensu totius communitatis ordinata; supplicamus Maieitati Vtrae Smae impensissime, dignetur Privatos hujates cives, quorum nonnulli jam fati cesserunt, alii vero propter summam rerum omnium caritatem a longo tempore vigentem facultatibus suis lapsi essent, a persolutione expensarum titulo praescripto e cassa allodiali civibus propria in Rfnis 5000 factarum, clementer immunes reddere, ut hac ratione in meliorem pristinamque vivendi sortem eveci ad subministrandorum subministrationem capaces evadere possint ac valeant. Porro

3 Si quidem ad humillimas hujus commercialis civitatis memoriales anno praerito 1814 Maieitati Vestrae Sacratissimae ea cum demississima supplicatione medio Deputati dictae Communitatis promotas, ut isthaec Civitas a Comitatu Szolnok Interiori ne avellatur, consequenter Inelyto comitatu Doboka ne ingremietur et Domus etiam ejusdem Praetoralis in ipsius gremio erigi determinetur Nihil hucusque resolutum habeatur, hoc etiam in passu ad Maiestatem Vestrae Smae Clementiam supplices confugimus, orantes Eandem demisse: ut memoratis hujus Communitatis praecibus, e rationum momentis in iisdem adductis, benigne deferre, consequenter hanc Civitatem in illo, quo fuit, hactenus comitatu relinquendam, non secus Domum etiam Praetoralem Comitatus Doboka non in

haec Civitate commerciali, verum in ejusdem gremio aedificandam determinare dignetur. Tandem

4. Humillime Maiestati Vtrae Smae pro ferenda medela notum facere sustinemus, quod posteaquam a centum Mille Rfnis titulo subsidii Bellici singuli hujus Principatus mercatoribus impositis, e gratiosa Excelsi Regii Gubernii ordinatione anno 1812 sub nro 9330 emanato intellexissemus ad hanc commercialem civitatem 20444 Rfnos 42 xros adrepartitos exstitisse, aequitatis rationi congruum fore existimavimus, eandem summam inter singulos cives mercatores et opifices jure et beneficio civico gaudentes, a proportionem contributionis subrepartiri; quod ubi Excelso Regio Gubernio e supplici Libello per opifices promotum innotum fuisset, dignatum est idem Escelsum Regium Gubernium medio gratiosi sui Decreti dd. 9. xbris 1812 emanati eosdem supplicantes ab onere solutionis cujusvis summae subsidialis immunes declarare. Quum proinde ratae subsidionalis mentionatorum opificum universim in 4000 Rfnis defixae administratio una cum Quotta mercatoribus imposita Excelsi Regii Gubernii Ordinationibus identidem adursa exstitisset, eas magistratus et electa Communitas hujus Civitatis fecit dispositiones, ut praeattacta 4000 Rfnorum summa e cassa allodiali exsolvatur, tanto magis, ut tota impositionis viginti mille quadringentorum quadraginta quatuor Rfnor. quadraginta duorum xrorum summa ad cassam Provintialem eo citius administrari queat; prout effective administrata etiam habetur, ut docent Quietantiae super inde elargitae. Quum proinde praepositae 4000 Rfnorum summae ad mercatores suas ratas exsolventes caeteroquin etiam per varias administrationes ac alias rerum vicissitudines in facultatibus suis debilitatos noviter fienda repartitio absque notabili eorundem aggravio fieri nequiret. Hoc etiam in momento

Supplicamus Majestati Vtrae Smae quam demississime, ut dictos Gremiales mercatores, ab onere persolutionis praerepetitorum 4000 fnorum cassae allodiali civibus propriae fiendae benigne immunes reddere dignetur; ut taliter ad nova quoque subsidia suo tempore conferenda semet aptos esse agnoscere possint ac valeant.

Humilles perpetuo fideles subditi ac servi

(Benő Imre főjegyző fogalmazványa. Vár. lev. 1817—1409. sz.)

Magistratus ac electa communitas Liberae Regiaeque Civitatis Commercialis Szamosujvár alias Armenopolis in Transilvania.

A kérvény hátlapján a következő sorok:

Ad Sacratissimam Majestatem simplex libellus Magistratus et electae Communitatis Civitatis Szamosujváriensis
a) in defigenda summa relictionali onerum inquantizationis militaris et praejuncturarum rationem haberi,

b) a persolutione Expensarum ad Deputationem Vienneensem factarum cassae allodiali praestanda, gremii sui cives immunes declarari,

c) Civitatem Szamosújvár a Cottu Szolnok haud avelendam determinari,

d) Cives Gremii sui mercatores a persolutione 4000 f. titulo subsidii bellici pro anno 1812 adrepartiri e cassa allodiali solutorum absolvendos decerni orantis.

Erre Bécsből a következő választ kaptuk:

²⁰⁹¹
I. Preces supplicantium sub hodierno ea cum ordinatione R. Gubernii transmissas esse: ut tam quod 1-um et 3-um earundem puncta, medio Decretorum aulicorum dno 22. oct. 1813 No. 2820 et 29. mart. 1809 No. 931 demandatam, quam quoad reliqua petiti momenta genuinam adjecta opinione sua, intra octo hebdomadarum spatium submittat Informationem.

Quod ipsum supplicantibus pro interimali notitia hisce intimari.

Ex concluso consilii Cancellariae Reg. Trans. aul. Viennae die 5 septembris 1817 celebratae.

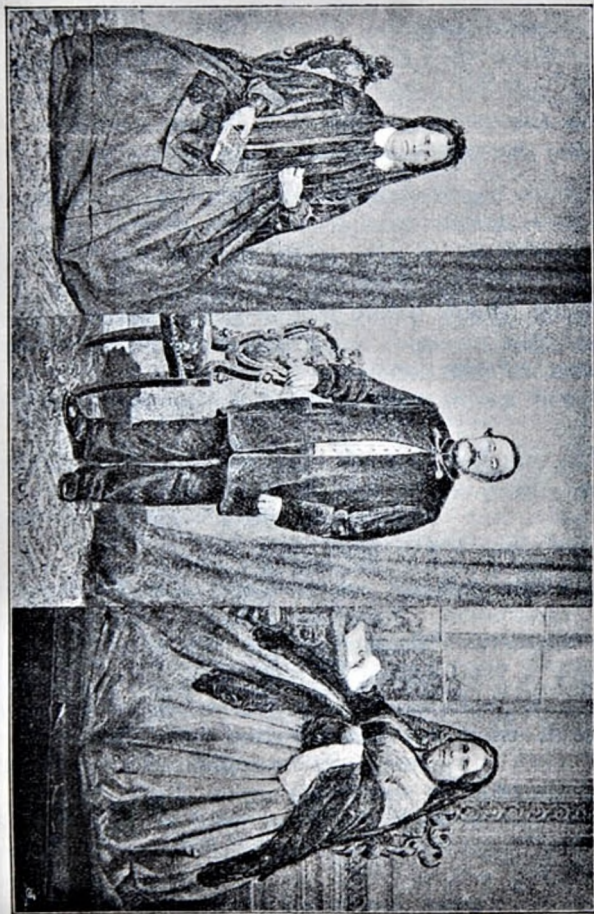
Josephus Dosa, secretarius aulicus.

(Vár. lev. 1817. 2091. sz.).

A királyi pár két napot töltött körünkben; megszerették városunkat, fogadtatásunkkal pedig nagyon meg voltak elégedve. Megnéztek sok mindent. Bemutatták a királynak a Deák-hármasokat is. A jó király a gyermekeket meg is ajándékozta. A gyermekek felnöttek: a férfi megnősült és a két leány férjhez ment. Elérték — a mi nagy ritkaság még egy országban is — még unokái örömét is. Egyik asszony Pappné Deák Helena 87, a másik Dsehezné Deák Anna 88 évet élt, a férfi Deák Simon még most is életben van; 1891-ben dr. Herrmann Antal neves ethnographus, ki itt Szamosújvárt beszélt a férfiúval, ezt a nagyon ritka esetet megírta dr. Wirchownak.¹⁾

¹⁾ L. Szongott, Szamosújvár, a magyar örmény metropolisz, 85–86. lap.

Deuk. Iatmasok.

IX. Czikkely.

V. Ferdinánd kora.

(1835—1848)

1. Fejezet. *A hivatalos magyar nyelv.*

Alig alkotott a magyar országgyűlés fontosabb törvényczikket annál, mely a magyar nyelvet hivatalos nyelvvé teszi. A főkormányzségi rendelet, mely azt mondja, hogy tanácsunk ezután „mind a kezelést, mind pedig a levelezést magyar nyelven folytassa“ — a következő:

„A magyar nyelvről a közlelbi országgyűlésen hozott s legfelsőbbben megerősített törvényczikk értelmében a kir. Kormányzség levelezéseit f. évi Karátson hó 2-án el fogja kezdeni s az 1848. év Boldogasszony hava 1. napján kezdődőleg mind kebelében, mind pedig alsóbb hivatali osztályai kebelében a kezelést is a levelezéseket az érintett törvényczikk utasításaihoz képest magyar nyelven fogja folytatni.

Mi is a nemes Tanácsnak oly rendeléssel adatik tudtára, hogy az irt 1848. évi Boldogasszonyhó 1. napján kezdve — ha előbb nem, — kebelében is mind a kezelést, mind pedig a levelezést magyar nyelven folytatni s erre nézve előre szükségesképpen intézkedni is tartsa kedves és mulhatatlan kötelességének. Comes Iosephus Teleki, Stephanus Fülei“ (14120—1877. kormányzségi szám. Vár. lev. 1847—1537. sz.).

A főkormányzség tudta, sőt a rendelet második bekezdésében használt „folytatni“ szóval el is ismeri, hogy mi már a rendelet kelte előtt jóval használtuk a magyar nyelvet; épp azért a „kezdve“ és „ha előbb nem“ szavakat a hozzánk intézett rendeletből bátran kihagyhatta volna annál is inkább, mivel a tanácsunk és esküdt közönségünk a levelezésekben és legtöbb felterjesztésben III. Károly óta a magyar nyelvel él, 1800 óta pedig városunknál a kezelés nyelve is magyar.

. . . És én ezt az örvendetes körülményt nem dicseképpen hoztam fel; mert, ha dicsekedni akarnánk, akkor méltán dicsekedhetnénk ¹⁾ avval az elévülhetlen, példátlan érdemmel: hogy a szamosújvári örmények tették „a magyar nyelv művelő társaság”-ra (Magyar Tudományos Akadémia) a legelső alapítványt. Felhoztam, hogy láthassa a szives olvasó az ellentétet, mely a mi hazafias eljárásunk és a főkormányzók ezen rendeletének kortévesztő aláírása között létezik. A rendelet ugyanis a magyar nyelv kötelező használatáról szól és az aláírás mégis latin („Comes Josephus” és „Stephanus.”) Ellenben mi megtanultunk magyarul beszélni és írni; de nem parancsszóra, vagy kénytelenségből, hanem csupán hazafiságból . . . és használjuk a szép, zengzetes magyar nyelvet szóban és írásban, mert ezt parancsolja „kedves és mulhatlan kötelességünk.” Bár követnék a hazafias örménység példáját hazánk többi nemzetiségei is!

A belügyminiszter 1848. jún. 14-én ezeket írta a városnak:

A mi után századokon keresztül epedénk, beteljesedett. Magyarország az egyesülés nagy szavát kimondván, kezét nyújtá; ti Erdélyiek mint testvéreink elfogadtátok azt, és koronás királyunk magas hozzájárulásával megáldotta és végrehajtotta a szent frigyet.

A két haza tehát teljesen egygyé lön fejedelmében, törvényhozásában, kormányában, s bár mi névvel nevezék magokat határai közt a különbféle nyelvű és vallású népek, mindnyájan testvérek vagyunk, s jog és szabadság tekintetében nincs és nem lesz s nem lehet közöttünk különbség.

Ez egyesülésben szívünk legmelegebb vágyai teljesedtek. Ez egyesülés az elválásnak hazafiúi bánatát szüntette meg keblünkben. Ez egyesülés által le van rakva

¹⁾ Ha a dicsekedés szónak alapja a „dics” és a dics nem egyéb, mint a „dísz” szónak most önállóan nem használt másik alakja, — akkor nem illetlen dolog a jó tettel eldicsekedni; mert ebben az esetben dicsekedni annyi mint: előhozakodni oly tettről, mely nekünk d i s z ü n k r e szolgál.

azon talap, melyen a közös ország népei jóllétének és dicsőségének óriás szobra fog fölemelkedni.

Történetünk új kiindulási ponton áll. A megszakadás korában sinylődtünk, az egyesülés után erőnk, hirünk, nevünk virágozni fog.

De kell hogy a melly ország törvényhozására és a végrehajtó hatalomra nézve egygyé lett, lélekben és szíven, irányban és akaratban is egy legyen.

Épen a szabadság hajnalába esik viszzonegyesülésünk. Boldog jele az időnek. Szent elveinek utmutatása mellett haladjunk előre. Testvéreknek kell lennünk nem csak név szerint, de a jogokban is, s hatalmunk úgy mint jogszerű érdekeink ben és kün tiszteletben fognak tartatni.

Üdvözlünk titeket testvéreink, testvéreink minden nyelv és vallás különbség nélkül! üdvözlünk úgy a nemzet mint a magunk nevében!

Az unio napja reátok és reánk nézve is a boldogság, a dicsőség és a szerencse napja.

A két haza egy lett, határai közt nincs többé különbség.

A két nemzet egy lett, egymásnak minden jogaival és szabadságaival bir.

A nyelv és vallás sem ad sem vesz el jogot. A törvény előtti egyenlőség elvére lesz alkotmányunk fektetve.

Igazság és méltány lesz jelszavunk.

Illy nézetekkel vesszük ált Ö Fölsége nevében Erdély kormányát. A hatalmat hozá ti adátok, a bizodalmat mi kérjük tőletek.

Szerencsésb időben az unio nem történhetett. Épen most van az egyesülésre a legnagyobb szükség. Tudjátok: a haza veszélyben van. Éljük a szabadság és veszély napjait egyetemben. A királyi szék állandósága és a haza épsége roskadoz. Tehát e kettőnek megmentése körül találkozunk elsöben is. Most mindenek előtt vivnunk és áldoznunk kell, hogy utóbb a szabadság jótéteményeit biztonságban élvezhessük.

Éljen az egyesült haza! Védelem a királyi székeknek!
Testvéri egyenlőség az ország minden népei között!

Budapest, Junius 14. 1848.

Az összes miniszterek nevében belügyminiszter: Szemere Bertalan¹⁾. (Vár. lev. 1848—807. sz.)

X. Czikkely.

I. Ferencz József kora.

(1818 óta)

1. Fejezet. A király Szamosújvárt.

Ő Felsége I. Ferencz József 1852 aug. 2-án délelőtt érkezett körünkbe. A széplaki hegyen, a „Vizutcza“ alsó és felső végén igen szép és költséges díszkapuk voltak felállítva. A főpiacz páratlan pompában ékeskedett, hol Magyarország, Ausztria, a koronatartományok és a magyar vármegyék czimereivel ellátott gulák és díszoszlopok egész erdeje volt látható. Mindezeket a díszitményeket a sok ismerettel bírt, találékony eszű Gábrus Zachar tanár terve és felügyelete mellett készítették; ezen tárgyak közül a mondots „ezermester“ saját kezével is sokat csinált. Ő Felsége a piacon szállt ki kocsijából. Tenger nép. Szemléltartott az ott felállított „kis-katonák“ felett, azután megnézte a várt, a kerületi irodát és a katonai intézetet; de a hirtelen megeredt és záporként hulló eső miatt el nem mehetett az örm. kath. plebániái templomba, hol Korbuly János administrator a szent kereszttel kezében, továbbá a papság, 100 fehérbe öltözött leány, a szépnem díszkoszorúkkal és a néptömeg várta, — hanem a harangok zugása és a mozsár-ágyúk durranásai között Kolozsvár felé hajtattott.¹⁾

¹⁾ L. Szongott, Szamosújvár a magyar-örmény metropolisz irásban és képekben, 85—86. l.

2. Fejezet. Görög. kath. püspökség.

Szamosújvár város közönségének 1855. szept. 29-én tartott ülése fogadta be a visszaállított görög kath. püspökséget. Azért használom a „visszaállított” szót, mert itt — az örmény püspökségen kívül — még létezett a multban két püspökség. Az első — mely görög nem-egyesült volt — „vádi,” a másik „gerlai” görög kath. püspökség név alatt fordult elő; ellenben ez a harmadik „szamosújvári görög. kath. püspökség” nevet visel.¹⁾ De mivel alább e tárgyról külön cikkelyben önállóan szólok, itt bezárom ezt a fejezetet.

3. Fejezet. Örmény kath. gymnasium.

A városunkban létezett, de az absolut korszakban beszüntetett „grammaticalis iskolá”-t 1861-ben visszaállítja a városi közgyűlés, A négy osztályú algymnasiumot, az akkor még hatályban volt „Organisations Entwurf” határozatai szerint rendezik be. Ezt az örmény kath. magyar tannyelvű középiskolát 33 évi fennállás után 1894. október havában a magyar közoktatásügyi miniszter a várossal kötött szerződés értelmében állami kezelés alá vette. Az állami főgymnasium felállításához a város 300.000 frttal járult. A főgymnasium új épülete mintaszerű, beosztása és berendezése pedig ritkítja párját. Erről a tárgyról alább bővebben szólok. (L. az „Állami főgymnasiumunk” czimű cikkelyt).

4. Fejezet. Becses okirat.

Szamosújvár város közgyűlése 1861. jún. 27-én kelt határozata folytán „bizalmi szavazatot” küldött Deák Ferencznek. Erre nemsokára a „haza bölcse” Pestről következőleg válaszolt:

Tekintetes városi Közönség! Azon bizalomnak, melyel engemet a tekintetes város kegyessége megtisztelt, csak akkor volnék képes megfelelni, ha szándékom szi-

¹⁾ L. Szongott, Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz 129—130. l.

lárdságának, eröm, tehetségem megfelelné. De a helyzet rendkívüli nehézségei között érzem gyöngeségemet, s csak e bizalom fog erősíteni, hogy ne csüggedjek.

Fogadja a tekintetes közönség irántam kijelentett kegyes bizalmáért mély tisztelettel párosult köszönetemet, melylyel vagyok

A tekintetes Közönségnek, Pest, júl. 16. 1861. alá-
zatos szolgálja Deák Ferencz.

5. Fejezet. Az ékes-szóló püspök.

Erdély politikai képviselője 1861-ben — a király rendelkezésére — Gyulafehérvárra „konferenciá“-ra“ gyűlt össze. Ott volt az ország színe-java: báró Kemény Ferencz, gr. Mikó Imre; Suluciu, a balázsfalvi érsek; Saguna, a nagy-szebeni metropolita . . . Az örményeket képviselte Jakabb Bogdán, városunk tekintélyes, eszes polgármestere, ki magával vitte főjegyzőnkét: Voith Mártont is. A „konferencia“ üléseit a várban, a püspök nagy termében tartotta. A „konferencia“ előestéjén a püspököt fáklyás-zenével tisztelték meg; a nép szónoka Veszeli Károly gymnasiumi igazgató volt, ki ruházatával is értésünkre akarta adni, hogy dereng a „jobb kor“ hajnala: magyarkát és kalpagot viselt. A püspök: a „házi gazda“ a „konferencia“ folyama alatt hazafias beszédekben többször adta ragyogó ékes-szólósának fényes jeleit. E munka írója, mint gyulafehérvári gymnasiumi tanuló, egy mellékajton át majdnem végig hallgatta a „konferencia“ tanácskozásait . . . Harmadnap azon percekben, midőn a „konferencia“ már-már bezárult, felállott Fináli Henrik, ki gr. Mikó Imrének volt titkára és szép beszéddel köszönte meg a „konferencia“ nevében az előzékeny házi gazdának a szíves vendéglátást. Erre felállott Hajnald és egy gyönyörű beszédben arra kérte az oszladozó konferenciát, hogy azokért az étkekért, melyek asztalra kerültek, ne neki, hanem az „édes“ hazának mondjon köszönetet. Mintha most is füleimben csengene a remek beszédének ezen végszavai: „A buza, miből kenyérünket sütötték és a „rózsamáli“-bor, mit elfogyasztottunk, a haza földjében teremtek; azért éljen a haza“.

Konferencia után városunk a püspököt hazafias magatartásáért egy szép iratban üdvözölte. Iratunk a püspököt a tepliczi fürdön találta, honnan Hajnald üdvözletünkre a következő érdekes sorokkal válaszolt:

Tekintetes nemes városi Tanács és képviselő-testület!

Örvendve értettem meg nemes Szamosújvár városa és képviselő-testületének mult hó 27-én 26. sz. alatt kelt becses soraiból, hogy midőn kedves hazám iránt tartozó egyik főbb kötelességemet róttam le a hongyülésnek színe előtt, akkor a különösen tisztelt város általam mindenkor nagy becsben tartott és hozzám vallásos kötelekekkel is szorosabban kapcsolt lakosainak honpolgári bizalmával és jelentékeny elismerésével találkoztam, minek engem szerfelett megtisztelő kifejezését képezi a becses nyilatkozat. Melyért szívélyes hálát mondva kérem az Istent, hogy az igazságnak és jognak, a fejedelem, a haza és nemzet javára általános elismerést szerezni, az ellenes indulatokat lecsillapítani, a közbékét megtartani és a nép boldogságát a honpolgári erények alapján eszközölni, nekem pedig a nemes város tisztelve kedvelt lakóinak becses bizalmát és vallásos ragaszkodását biztosítván, mindnyájunkat égi és földi áldásai teljével elárasztván, főpásztori működésemet kedves szamosújvári hűveim körében gazdag szellemi gyümölcsökkel irgalmasan megjutalmazni méltóztassék. Ki is egyébként főpásztori szeretetem s hazafiúi kitünő nagyra-becsülésem kifejezésével maradok a tekintetes nemes városi tanácsnak és képviselő-testületnek Csehországi Tepliczben. 1861 Szent-Jakabhó 15. lekötelezettje Hajnald Lajos, erdélyi püspök. (Vár. lev. 1861—53 jegyzőkönyvi sz.).

6. Fejezet. Az örmény egyház függetlensége.

A magyar országgyűlés 1868-ban alkotja azt a nevezetes törvénycikket, mely az örmény egyház önállóságát biztosítja. Gajzágó Salamon, Szamosújvár város kiváló országgyűlési képviselője elnökölt az nap a Házban és Simay Gergely városunk másik érdemes képviselője tette meg az igazságos indítványt. Az 1868 ik évi 43-ik törvénycikk vonatkozó része (16. §.) így hangzik:

Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi részekben a bevett vallásfelekezetek és egyházi hatóságok vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztosítják, nemcsak sértetlenül fentartatnak, hanem egyszersmind a görög és örmény katolikus és a keleti görög szertartású egyházakra is kiterjesztetnek.“

7. Fejezet. Az „uradalom“ megvétele.

Apánk még III. Károly idejében 100.000 frtért 90 esztendei időtartamra zálogba vették a „szamosújvári dominium“-ot. Ezen idő alatt a város az uradalomban itt-ott saját pénzén új épületeket emelt és újon vásárolt földeket csatolt az uradalom részeihez. De a zálogidő elteltekor az állam ezeknek a jobbítványoknak (melioratio-k) értékét nem akarta a mi javunkra felszámítani. Ebből aztán per következett, mely elhuzódott több mint 50 esztendőig. Ezen hátrányos, de egyszersmint költséges pernek a város ügy vetett véget, hogy a zálogösszegre még pótolta más 100.000 frtot . . . és így az uradalom örökre a város birtokában maradt. E tárgyról is alább „A szamosújvári uradalom“ cím alatt önálló czikkelyben szólok.

8. Fejezet. Katonai laktanya.

II. József városunkat a szabad kir. városok sorába emelte. De evvel a kiváltsággal terhek is jártak: tartoztunk volna előfogatokat (Vorspann) és a katonáknak szállást adni. Azonban ezen közterheknek — városunk sajátságos helyzeténél fogva — természetben eleget nem tehattünk. Próbáltuk pénzzel megváltani. A kormányshéz készített is tervet a megváltás módozatáról; de siker még sem mutatkozott. Azonban megváltozván a viszonyok 1848 óta adunk előfogatokat és befogadjuk a katonákat nemcsak, de sőt az állandóan ide telepített huszárok számára néhány évvel ezelőtt igen csinos laktanyát építettünk. (L. alább „Katonáskodás és hadügy“ című czikkünket.)

MÁSODIK RÉSZ.

Városunk történetének önálló részletei.

I. Cikkely.

A város szervezése.

1. Fejezet. Valóságos polgár.

Habár a város szervezéséről három fejezetben már szóltam (L. a 101—106 lapon „A város alapítása“ — „Ki vetette meg a városnak alapját?“ és „A terület, melyen a város épült“ című fejezeteket), mégis a munka beosztása úgy kívánja, hogy itt önálló cikkben egészítsem ki ezt a fontos tárgyat. Először is elmondom, hogy kit tekintettek apáink valóságos polgárnak?

Az volt valóságos polgár, ki e városon házas telekkel birt; ellenben azt, kinek üres telke vagy csak majorja, vagy üres telke és majorja volt, az ősök nem tekintették valóságos polgárnak. Ime a bizonylat: „Mivel Sz. I. valóságos civilis fundust nem bir, hanem csak egy majort, azért valóságos polgárnak nem ismertetett el.“ (Vár. lev. 1808. évi jegyzőkönyv.).

A valóságos polgárt őseink a régi latin világban „domiciliatus¹⁾ civis“-nek, vagy „gremialis²⁾ civis“-nek nevezték.

¹⁾ Domicilium, ii, lakóhely. Sibi constituere domicilium (Corn. Nepos): letelepedni, házas-tüzes gazdává lenni. (Márton József, Lexicon, 914. lap). „Domiciliatus civis: házas-tüzes gazda, házas-telekkel bíró polgár.

²⁾ Gremium, ii, kebel, központ. Ezen vidéken lakó örmények központja Szamosújvár városa volt; tehát „gremialis civis“: a központban lakó polgár.

Kisebb közlemények.

A Hóra-lázadás keletkezésénél — mint Kőváry „Erdély történelmé”-nek hatodik kötetéből látjuk — két örmény atyánfia szerepel. A zalathnai uradalomban ugyanis a népre nézve a koresmárlás csaknem szabad volt 1778-ig, midőn az elárulandó bor vedrére $1\frac{1}{2}$, a pálinka kupájára 1 krajezár díjt vetettek; az ebből keletkezett surlódások s a megyei tisztek ellen panaszt emelni Hórát (eredeti nevén: Ursz Nyikuláj) 1780-ban Mária Theresiához küldték, hol azonban mit sem segíthetett; sőt az következett be, hogy 1781-ben a koresmajogot 12.000 frtban haszonbérbe adták s mert a kivévő fizetni nem bírt, a haszonbér Bosnyák Márton és Pátrubán Márton kezébe jutott! — Az így szervezett koresmárlás ellen a nép fellépett, a kihágások egymást érték, mígnem 1782. máj. 24-én Topánfalván, a vásár alkalmával az történt, hogy a haszonbérlok hordói fenekét bevették s az italokat szélnek eresztették, mire a haszonbérlok visszaléptek, a koresmárlást az uradalom átvette, a főkormányzsek pedig a tettesek ellen vizsgálatot rendelve, 23 egyén befogatott, keményen meglönek büntetve, a mellett a havas lakóira 8708 frt kártérítés rovatott ki. Ezen előzményekből fejlődött ki utóbb a Hóra-lázadás.

Bákovi örmények. Bákov-ban (Romania), mely város 14 000 lakost számlál, 55 örmény család lakik, melyek kereskedés- és földmiveléssel foglalkoznak. Elég nagy, három oltárral bíró csinos egyházuk „Főangyal” (Sz. Hérésdágábéd) név alatt ismeretes. Papjuk neve Mihály; 1868-ig volt örmény iskolájuk is. Temetőjüket deszkával akarták bekertelni, de a román kormány nem engedte meg. A templomon örményül ez a felírás olvasható: „Épült e szentegyház V. Nerszesz katolikosz és Máté konstantinápolyi érsek idejében *ndqt* (1297. [1297 + 551 = 1848]). A templom keletre néző ajtaja felett arany betűkkel van felírva annak a vallásos örménynek neve, ki e szentegyházat építtette s ez a románi Salamon Tódor (Szoghomoneán Theodorosz). A két torony súlya alatt megrepedt a bolthajtás, azért a templomot meg kellett újítani. A költségeket Kristóf János (Hohánnesz Chácsigján) és Gábor ker. János (Mégérdics Káprielján) gyűjtötték össze.

Irodalom és művészet.

A magyar emigráció Keleten című műben, mit Veress Sándor írt, a következőket olvassuk: „Az örmény minden keleti fajok közt legsimulékonyabb, elvesztette még reményét is (?) hazája függetlensége visszanyerhetésének, kibekült török urával (?), ennek szokásait, öltözetét átvette, a török nyelvet szében beszéli, mint a született török, — s ezen finomságával és megadásával lassanként kiesavarta a görögök kezéből a befolyást, melyet ezek hajdan a törökre bírtak. Hisz nem rég volt, midőn fanariota görögök a magas porta legmagasabb rangú hivatalnokai voltak; belőlük teltek az önkormányzattal bíró tartományok kor-

mányzói, az oláh és moldvai hoszpodárok, de ma már legkevésbé hisz a török nekik, a tolmácsok és pénzügyi hivatalnokok örményekből telnek ki, a kereskedésben is túlszárnyalták legalább Konstantinápolyban a görögöket; ők a leggazdagabb bankárok!

A regényíró özvegye. A halhatatlan örmény író: Ráffi özvegye Ecsmiádzinbe ment, hogy ott gyűjtött régiségeit lefényképezze. Ez a szakértő, eszes nő érdekes munkát írt ezekről a régiségekről és az örmény nő régi viseletéről. A mondott fényképek ezen munkát — melyből Európa nevezetesebb könyvtárainak is fognak küldeni — fogják díszíteni.

Közgazdasági élet.

„Keleti érdekeink és a kereskedelmi Akadémia” czimmal a kolozsvári „Ellenzék” írja: A keleti tanfolyam (t. i. a budapesti kereskedelmi akadémián) Baross Gábornak egyik utolsó, de fontosságban és hivatásban egyik legfőbb alkotása volt. Szeme előtt a megalkotásnál, ama hivatás lebegett, mely Magyarországot, a magyar ipart és kereskedelmet a Keletre utalja. Hogy ezek ne csak útát találjanak oda, hanem a lázas világversenyben tanult, gondolkodó és praktikus emberek által irányítottassanak, elodázhatlan szükséggé tette oly generáció kiképzését, mely Kelet országában öre, propagálója és hivatott képviselője legyen a magyar ipar és kereskedelem érdekeinek. Fájdalom, ő már nem érthette meg az elültetett plánta megizmosodását és nem láthatja, mint rügyezett, virágozott és terem egészséges gyümölcsöket. A keleti tanfolyam által Magyarország abba a helyzetbe jutott, hogy a nyugati országokból szerzett tapasztalataik, kellő szakerők támogatása mellett, a maga előnyére értékesítheti Kelet államaiban. Az új kereskedelmi miniszter élénken érdeklődik a keleti kereskedelmi akadémia iránt, — s mostani útja alatt Konstantinápolyban keresett alkalmat és időt magának, hogy személyesen meggyőződjék: mit értünk el eddig és mit érhetünk el a jövőben, — ha kereskedelmi képviselőtünk intenzívebb alapra lesz fektetve. Legutóbbi időkig a végzett növendékek csupán a kereskedelmi muzeum képviselőinél nyertek alkalmazást. E szűk működési kör tavaly óta jelentékenyen bővült azáltal, hogy a külügyminiszter útasítására a konzulatusok is nyújtanak nekik alkalmazást. Vezető köreinket teljesen áthatja az a tudat, hogy ez a főintézet — (az Akadémia) — legvitalisabb érdekeinket szolgálja. Egy újabb decennium elégséges lesz arra, hogy egyetlen piacza se maradjon a Keletnek, — a hol erős magyar érzésű és gyakorlott érzékű férfiak ne működjenek a magyar ipar és kereskedelem érdekében.

Mi ujság az örmény világban?

Hájríg szavai. Krimján kátholikosz, kit közönségesen Hájrignak (atyácska) neveznek, Váspurágán (e vidék volt legkedvesebb tartozkodási helye) lakóihoz így szólott: „Ha meghalok és síromba szállok és így veletek sem élő szóval, sem írásban már többé nem beszélhetek, hagyok nektek egy szép emléket, egy örökké szóló végrendeletet, mely mindig azt fogja füleitekbe hangoztatni, hogy az örmény hazáját ne hagyja el, mert a paradicsom földjét azért adta maga az Úr Isten Ádám nagyapánknak és az ő örökösének, hogy azt műveljék és megtartsák.”

Örmények Uruguaiban. Dél-Amerika Montevideó városából küldött levélből közöljük e néhány következő sort: E helységben levő örmények száma 7; ezek közül 4 iparos, 3 kereskedő; egyik Tigránágérből, a többi pedig Kárperthől vetődött ide.

A kaukásiai örmények. Kaukasia 1892-ben 25.100 katonát adott, kik között 1103 örmény volt. Ha e harczosokat nemzetiségek szerint különböző osztályokra osztjuk, azt látjuk, hogy a kaukásiai hadseregnek, a legtöbb katonát az örmények adták; ezek után jönnek a georgiaiak, kik 1892-ben 1033 katonát adtak.

Örmény dolgok. Júl. 11-én Konstantinápolyban irádét tettek közzé, a mely az örmény patriarkha választásával is foglalkozik. Örmény körökben azt hiszik, hogy ezzel azt a célt igyekeznek elérni, hogy az előterjesztett emlékiratot tárgytalanná tegyék. Örmánian patriarkha és Ártin pasa, az örmény nemzeti tanács elnöke — hír szerint — lemondani szándékoznak abban az esetben, ha nem teljesítenék az emlékiratban kifejezett kívánságokat. A porta a patriarkhatusnak a bitliszi villajetben történt eseményekre vonatkozó panaszait visszautasítja az angol konzul jelentésére való hivatkozással. Hír szerint Urfában (aleppoi villajet) örmények ellen kihágásokat követtek el.

Rövid hírek. Hêrácseá nevű neves örmény színész nő Tiflisben tartozkodik. Ezt az alkalmat a tiflisi örmények meg is ragadták és egy bizottságot küldöttek ki, hogy ez előkészületeket tegyen a jelentékeny művész nő 25 éves jubileumának megtartására. — Iszáhágián Thorosz (Izsáki Tódor) manchesteri örmény pap Londonban requiemet tartott az örményországi vértanúk lelki üdvéért, 150 örmény volt jelen a misén; azután elment a Guy's nevű kórházba, hol egy beteg örménynek adta fel az utolsó kenetet.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.
